

6. Постанова Верховної Ради Української РСР від 16 липня 1990 р. № 56-ХІІ «Про День проголошення незалежності України» // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, № 31, ст. 430 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/56-12>.

7. Сведения. О результатах всеукраинского референдума в г. Измаиле. О результатах голосования по выборам Президента Украины в г. Измаиле // Советский Измаил. – 1991. – № 141. – 1 декабря. – С. 1; Как мы голосовали // Придунайские вести. – 1991. – № 137. – 3 декабря. – С. 1.

8. Свидзинская В. Дороги назад нет / В. Свидзинская // Советский Измаил. – 1991. – № 123. – 19 октября. – С. 2.

9. Суверенитет наш. Вместо нашего комментария // Советский Измаил. – 1991. – № 111. – 19 сентября. – С. 3; Письмо с комментарием. Вместе с Россией // Советский Измаил. – 1991. – № 115. – 28 сентября. – С. 1.

10. Татарова В. О. Вплив політичних подій 1991 року в Україні на перейменування Одеських газет / В. О. Татарова // Інтелігенція і влада. – 2013. – Вип. 29. – С. 79-85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2013_29_11.

11. Шаповалова А. Живи, Украина! / А. Шаповалова // Советский Измаил. – 1991. – № 84. – 18 июля. – С. 1.

Summary

Drozdov V. The question of the proclamation of Ukrainian state independence on the pages of the Ismail press (August-December 1991).

The attitude of Izmail social thought, reflected in the periodical press, to the proclamation of Ukrainian independence on August 24 and the referendum on December 1, 1991 is defined; the main issues that have caused heated debate among the local newspapers' readers are identified.

Key words: Ukrainian independence, all-Ukrainian referendum, periodical press, Izmail.

УДК 908(477-25)+725.94Шев.

Дмитро Єсипенко

БОРИС ГРІНЧЕНКО В ІСТОРІЇ СПОРУДЖЕННЯ «НЕЩАСЛИВОГО» КИЇВСЬКОГО ПАМ'ЯТНИКА ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ

У статті розглядається перебіг реалізації понад десятирічного (1904-1914 рр.) проекту української громади. Подано епістолярні та інші свідчення, що виявляють заангажованість Бориса Грінченка у цей процес. Принагідно запроваджується до наукового обігу декілька маловідомих джерельних матеріалів.

Ключові слова: історичне краєзнавство, монументальна скульптура, київська «Просвіта», Іван Щитківський, Іполит Дьяков, Андрій В'язлов.

Одним із найвідоміших пам'ятників поету є київський, розташований біля університету та у парку його імені. Цей монумент було споруджено за проектом Матвія Манізера у 1939 р. на місці, де перед революцією 1917 р. стояла фігура Миколи І. Наразі він один із десятка монументальних скульптурних утілень образу Т. Шевченка у столиці. Однак у цій статті мовитиметься не про них, а про той, котрому так і не судилося посісти місце на печерських пагорбах.

Питання про спорудження першого пам'ятника Шевченкові у Києві займало помітне місце на сторінках періодики, у листуванні та суспільному обговоренні початку ХХ ст. Перебіг реалізації задуму дістав висвітлення також у низці статей сучасних дослідників (Ігоря Гирича, Віталія Ковалинського, Олени Мокроусової, Андрія Німенка, Вадима Павловського, Юрія Чепели та ін.) [1; 6; 8; 9; 10; 13]. Окремі персональні аспекти питання, а саме участь у цій справі українських культуртрегерів Сергія Єфремова та Євгена Чикаленка розглянули відповідно Ольга Меленчук та Інна Старовойтенко [7; 11].

З'ясовуючи питання, означене у титулі цієї статті, видається доречним звернутися насамперед до 1909 р., коли у черговому випуску газети «Киевские вести» від 14 травня серед інших дописів у рубриці «О шевченковском комитете» з'явився лист Бориса Грінченка такого змісту:

«М[илостивый] Г[осударь] г[осподин] редактор! Позвольте просить Вас дать место в Вашей газете ниже следующему пояснению.

В № 125 «Киевских вестей» напечатано письмо в редакцию под заглавием «В шевченковском комитете». В нем послан упрек обществу «Просвіта», что оно, внеся уже тысячу рублей на памятник и имея потому право на посылку своего делегата на заседание комитета, не воспользовалось этим правом, несмотря на то, что получило пригласительную повестку на заседание 4 мая.

Дело обстоит иначе.

Пригласительной повестки товариство «Просвіта» совсем не получало, а получил ее лично я, именную, как Б. Д. Гринченко, а не как представитель «Просвіта», – как получал и раньше, когда «Просвіта» еще тысячи рублей не вносила и права на посылку своего делегата не имела. По болезни я лично не мог воспользоваться приглашением г[осподина] городского головы, а, с другой стороны, вследствие того, что я живу в настоящее время не в Киеве, приглашение дошло до меня тогда, когда уже не было времени уладить дело так, чтобы представитель «Просвіти» попал на заседание. Во избежание подобных случаев в будущем, «Просвіта» обращается к г[осподину] городскому голове с просьбой сообщать ей впредь о времени заседаний комитета, чтобы иметь возможность послать на заседание своего представителя.

Прошу принять уверение в глубоком уважении

Б. Гринченко¹» [3].

Варто нагадати, що автор листа був головою київського відділення товариства від початку заснування наприкінці червня 1906. Тож закид на сторінках газети неабияк зачепив Грінченка, він уважав за потрібне пояснити причини неприємної ситуації. Як бачимо, колізія полягала в тому, що запрошення було надіслане приватній особі, а не товариству «Просвіта», що мало право делегувати свого представника як один із меценатів проекту спорудження пам'ятника. Внаслідок цього члени «Просвіти» не були поінформованими про засідання, а Грінченко не зміг його відвідати. Письменника просто не було у місті: наприкінці квітня 1909 р. разом із дружиною він виїхав на лікування до Будаївки (залізнична станція Боярка), відомого оздоровчо-кліматичного курорту для хворих на легені. На засіданні комітету не виявилося делегата від «Просвіти», що й слугувало причиною відповідної згадки на шпальтах «Киевских вестей».

Хто ж входив до складу згаданого комітету, якими були завдання і наслідки його діяльності? Перші організаційні заходи у справі спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві датовані 1904 р., коли діячі Золотоніської повітової земської управи

(Володимир Науменко, Іван Лучицький, Степан Лукашевич²) створили комісію для збирання коштів для цього проекту. Відповідно до задуму, пам'ятник мав бути відкритим за десять років – у дні святкування століття від дня народження письменника.

Тут варто зазначити, що незадовго перед тим, 1903 р., у Полтаві було відкрито пам'ятник (а власне погруддя) Іванові Котляревському авторства Леоніда Позена³. Власне тоді й було висловлено думку про необхідність появи київського монумента Шевченкові [11, с. 179]. Подія безумовно надихала активістів української громади на нові заходи щодо вшанування класиків. З іншого боку, пам'ятник Котляревському був самотнім винятком серед монументів, споруджених на українських територіях у складі Російської імперії упродовж XIX і перших 14 років XX ст. Решта, абсолютна більшість, пропагували імперський погляд на минуле, глорифікували події та діячів, що сприяли входженню нових територій до складу російської держави (монументи Слави на відзначення перемоги російської зброї в Полтавській битві у Полтаві, Богданові Хмельницькому, Іскрі та Кочубею, Петрові Столипіну в Києві та ін.) [13, с. 182].

Тим часом задум встановити пам'ятник Шевченкові у Києві підтримали гласні міської думи і у травні 1905 р. було створено відповідний місцевий комітет. Однак помітного імпульсу справа дістала лише у жовтні 1908 р. зі створенням Об'єднаного (Центрального) комітету. До складу останнього увійшли представники Полтавського та Золотоніського земств, Київської міської думи, а також товариства і приватні особи, що перерахували на пам'ятник понад тисячу рублів. Членами комітету, окрім Бориса Грінченка, стали відомі діячі української громади: Михайло і Олександр Грушевські, Євген Чикаленко, Олександр Русов, Леонід Жебуньов, Микола Лисенко та ін. Очолив його київський міський голова Іполит Дьяков, секретарем було обрано гласного міської думи Івана Щитківського. Перший етап діяльності комітету передбачав передовсім збір коштів на пам'ятник. Було видруковано підписні листи, що поширювалися як у наддніпрянській Україні, так і на Галичині⁴. Поступово справа полишала межі задуму вузького кола ентузіастів, залучаючи матеріальні ресурси та організаційні зусилля сотень українців.

Однак існувало декілька вагомих факторів, що затримували і перешкоджали реалізації проекту. Окрім фінансового чинника, це була також активна протидія київських російських націоналістів, котрі вказували на політичне підґрунтя задуму української громади, заперечуючи, що Шевченко гідний пам'ятника у Києві. У 1911 р. вони поспішили «зарезервувати» можливе місце спорудження монумента поетові на Михайлівській площі для іншого пам'ятника – княгині Ользі⁵.

Окрім того, елементи деструктивної ролі мала і позиція в обговоренні проекту спорудження пам'ятника Шевченкові деяких членів комітету. Приміром, проукраїнські активісти часто згадували у негативному контексті ім'я присяжного повіреного Володимира Дарагана, дійсного члена «Клуба руських націоналістів города Киева».

Якою ж була участь Грінченка у справі спорудження пам'ятника? Різноманітність його активності у цьому напрямку унаочнюється листуванням із сучасниками. Очевидно, імена не всіх згаданих нижче адресантів є добре знаними читачеві. Це представники національно свідомої громадськості, мешканці міст і сіл різних частин етнічних українських територій. Їхній діалог з Грінченком промовисто свідчить про обізнаність письменника у подіях публічного і закулісного життя

тогочасного Києва, а також про його високий авторитет у широких колах української громади.

Діяч київської «Просвіти» Юхим Квасницький, переконаний у значимості спорудження київського Шевченкового пам'ятника для українців Кубані, листовно просив Грінченка підказати йому джерела (статті з періодики), за якими міг би підготувати текст про цей проект для нової місцевої газети [12, с. 233].

Як член комітету, письменник поширював вже згадані підписні листи для збирання пожертв на пам'ятник. Власне, надіслати такий лист його просив один з численних епістолярних співрозмовників, Овсій Биба [12, с. 237].

Інший адресант, Михайло Орловський, пропонував Грінченкові, щоб очолювана ним «Просвіта» видала великим накладом марки із закликом збирати пожертви на пам'ятник. Також він радив заробляти кошти виданням книжок-метеликів [12, с. 275].

У листі від 9 березня 1909 р. Лев Ганкевич цікавився у Грінченка можливістю влаштувати в Києві концерт стараннями «Українського клубу» та його голови Миколи Лисенка. Частину зібраних коштів він пропонував передати на Шевченків пам'ятник [12, с. 279].

Як відомо з історії спорудження монумента, одним із найдіяльніших учасників процесу був секретар комітету, Іван Щитківський⁶. Тож не випадково саме до нього Грінченко звертався наприкінці травня 1908 р. із проханням пришвидшити підготовку статуту для Об'єднаного комітету. Зокрема, він закликав однодумця поцікавитися про перспективи питання у міського очільника Дьякова та Володимира Леонтовича (впливового та заможного діяча київської громади) [12, с. 276].

Уже не маючи можливості брати активну участь у процесі, під час лікування у Боярці та італійському Оспедалетті, Грінченко дізнавався про його перебіг. Знаний громадський і політичний діяч Андрій В'язлов у листі від 12 жовтня 1910 р. повідомляв письменникові про новини із засідань комітету. Він свідчив про влаштування міжнародного конкурсу на найкращий проект пам'ятника Шевченкові, а також про часткову реалізацію наміру «Просвіти» підвищити рівень премії. Слід додати, що серед інших вимог київського відділення товариства стояли: надання конкурсу міжнародного статусу, введення до складу журі представників петербурзької Академії мистецтв, широке висвітлення процесу у пресі [18, с. 5]. Саме В'язлов дістав повноваження переконувати проукраїнських членів комітету у доречності побажань «Просвіти» [17, 5 зв.].

Жодна з надісланих робіт не задовольнила журі, тож згодом, уже після смерті Грінченка, мали місце другий (1911 р.), третій (1912 р.) та четвертий (1913–1914 рр.) конкурси. Причиною відкидання проектів були високі вимоги до вигляду майбутнього пам'ятника⁷. Безумовно, мало місце і втручання влади. Після зустрічі міського очільника Дьякова з генерал-губернатором Південно-Західного краю Федором Треповим відбулися ліквідаційні збори думської комісії зі святкування 100-річчя поета.

Зрештою, унаслідок четвертого конкурсу, було обрано проект італійського скульптора Альберто Шіюртіно (при цьому журі схвалило проект Леоніда Шервуда, однак комітет не врахував цю позицію). Дьяков звернувся до генерал-губернатора, прохаючи посприяти з отриманням у Петербурзі дозволу на спорудження пам'ятника. Той переслав клопотання міського голови за призначенням, однак додав до нього рапорт, у якому свідчив про неприпустимість підтримки наміру [6, с. 248-257]. Остаточно дискусії і сподівання на завершення багаторічного проекту обірвала

Перша світова війна. Свій пам'ятник першому національному поетові Київ дістав лише за двадцять п'ять років.

Огляд джерельних матеріалів, зокрема листування Грінченка із сучасниками, засвідчує перейнятість і заангажованість письменника у справу спорудження Шевченкового монумента. Об'єктивні обставини, передовсім стан здоров'я, зумовили його участь у цьому проекті лише на початковому етапі (як відомо, письменник відійшов у кращий зі світів у травні 1910 р.). Попри нереалізованість задуму (відсутність матеріального результату), дискурс обговорення та організаційних заходів задля появи у Києві пам'ятника Шевченкові був важливим етапом становлення національної ідентичності і творення українського культурного канону.

Примітки

1. У автографі текст датовано 13 травня 1909 р. [4, с. 2].
2. У статті Олени Мокроусової «До історії невстановленого пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві» (2011 р.) помилково вказано «В. Лукашевич» [8, с. 24].
3. У 1909 р. цей художник і скульптор очолив склад журі першого конкурсу на розробку ескізного проекту пам'ятника Шевченкові у Києві.
4. Про форму та зміст подібних листів можна скласти уявлення, ознайомившись зі зразком, що його поширював Юхим Грибину́к (Гребіну́к), відомий лікар, діяльний член петербурзької української громади і Об'єднаного комітету по спорудженню пам'ятника Шевченкові. Особливості авторської мови збережено.
«Підписний лист.
Доручається особисто знайомому ... для збора жертв на пам'ятник кобзарю Тарасу Шевченкові у Києві. Жертви просимо кожного записувати власноручно, ясно – ім'я прозвіско, адресу, скільки (прописею). На присилку квитанції додаються 5 коп. Жертви вписуватимуться в книжку талонів, вислану Старшині С[анкт]-Петербурґскаго Общественнаго Собранія "Громада" д[окто]рові медиц[ини] Ю. Грибину́кові із Полтавської губерньської земської управи. Просимо поважанне громадянство прикласти старання і щирости, бо незабаром ювілей великого нашого кобзаря, а засобів на пам'ятник зібрано досі так як і нічого. Жертви треба давати щомісяця, хоча би й копійками.
Ю. Гребіну́к». Лист видруковано на іменному бланку автора. Збережений у архівному фонді «Просвіти» примірник містить рукописну помітку «зразок» [2]. За свідченням Олександра Русова, станом на кінець квітня 1910 р. Грибину́кові вдалося назбирати понад 300 рублів. За інформацією самого лікаря з листа до Об'єднаного комітету від (здогадно, 1911 р.), він дістав пожертви від принаймні тисячі осіб, у середньому 25 копійок від кожної (при цьому багато селян жертвували по 3-5 копійок) [12, с. 305; с. 356].
5. Як прокоментував ситуацію на засіданні думи міський голова Іполит Дьяков, «кавалер повинен поступитися місцем дамі» (цит. за вид.: [6, с. 235]). Монумент княгині Ользі став першим із запланованої до спорудження низки пам'ятників давньоруським князям. Так званий «Исторический путь», що пролягав би від Михайлівської до Софійської площі, мав реалізовувати ідею кількасотлітньої державної тяглості: «Київська Русь – Російська імперія» [15; 1, с. 126-127].
6. Згодом він описав перебіг процесу у кількох статтях [14; 16].
7. Як зазначав сучасник, апелюючи до відомої приказки, «Киеву все таки нужно памятник – рыба, а не памятник – рак, и лучше вовсе отказаться пока от памятника, чем соорудят заведомо плохой» [5, с. 146].

Список використаних джерел

1. Гирич І. Б. «Історичний шлях» у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми / І. Б. Гирич // Пам'ятки України. – 2007. – № 1. – С. 122-138.
2. Грибинюк Ю. Підписний лист / Ю. Грибинюк // [матеріали про збір коштів на спорудження пам'ятників Т. Шевченкові і О. Пушкіну, на відзначення ювілею М. Лисенка] / Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Фонд 114. – Одиниця зберігання 10. – Аркуш 7 (далі ІР НБУВ. – Ф. – Арк.).
3. Гринченко Б. Д. О шевченковском комитете [письмо в редакцию] / Б. Д. Гринченко // Киевские вести. – 1909. – № 127 (14 мая). – С. 3.
4. Гринченко Б. Д. [Чернетка листа до редакції «Киевских вестей» з приводу засідання комітету по спорудженню пам'ятника Шевченкові в Києві]. – 1909. – V. 3 / ІР НБУВ. – Ф. І. – Од. зб. 31483. – Арк. 1-2.
5. К[узьм]ин Е. К. К конкурсу на памятник Т. Г. Шевченка / Е. К. Кузьмин // Искусство. – 1911. – № 3. – С. 145-147.
6. Ковалинський В. Пам'ятник Шевченку / В. Ковалинський // Ковалинський В. Київські мініатюри. – К. : Купола, 2006. – Кн. 1. – С. 225-264.
7. Меленчук О. В. Історія спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві у публікаціях Сергія Єфремова / О. В. Меленчук // Шевченкознавчі студії. – 2014. – Вип. 18. – С. 519-528.
8. Мокроусова О. Г. До історії невстановленого пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві / О. Г. Мокроусова // Вісник НТШ. – 2011. – № 45. – С. 24-28.
9. Німенко А. В. Пам'ятники Тарасові Шевченку / А. В. Німенко. – К. : Мистецтво, 1964. – 54 с.
10. Павловський В. Шевченко в пам'ятниках. 1861–1964 / В. Павловський. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук, 1966. – 70 с.
11. Старовойтенко І. М. До історії нереалізованого пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві (1904–1914 рр.) (за матеріалами листування Є. Чикаленка і П. Стебницького) / І. М. Старовойтенко // Праці центру пам'яткознавства. – 2007. – Вип. 11. – С. 176-191.
12. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [упор. М. Візир та ін.; відп. ред. Ф. Сарана]. – К. : Наукова думка, 1966. – 492 с.
13. Чепела Ю. О. Дискусії щодо образу пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві (1904-1914) / Ю. О. Черепа // Національна та історична пам'ять : [зб. наук. праць]. – К., 2012. – Вип. 5. – С. 182-189.
14. Щитківський І. І. В справі пам'ятника Т. Шевченкові / І. І. Щитківський // Нова рада. – 1918. – № 98. – 12 черв. (30 трав.). – С. 2-3.
15. Щитківський І. І. «Історический путь» в Києві / І. І. Щитківський // Київ та його околиця в історії і пам'ятках [під ред. М. Грушевського]. – К., 1926. – С. 386-392.
16. Щитківський І. І. Пам'ятник Т. Шевченкові в Києві та київська адміністрація / І. І. Щитківський // Україна. – 1925. – Кн. 1/2. – С. 162-170.
17. [...]. Доклад про справу з пам'ятником Шевченкові // [Матеріали про збір коштів на спорудження пам'ятників Т. Шевченкові і О. Пушкіну, на відзначення ювілею М. Лисенка] / ІР НБУВ. – Ф. 114. – Од. зб. 10. – Арк. 5-5 зв.
18. [...]. Справоздання Ради Просвіти за 1909 рік. / ІР НБУВ. – Ф. 114. – Од. зб. 9. – Арк. 1-9.

Summary

Yesypenko Dmitry. Boris Grinchenko in the history of the construction of the «unlucky» Kyiv monument to Taras Shevchenko.

The article deals with the progress of more than a decade (years 1904-1914) project of Ukrainian community. The rearesubmitted epistolary and othere vidence which show Borys Hrinchenko's involvement in the process. Among other things, author introduces into scientific circulation a few little-known sources.

Key words: local history studies, monumental sculpture, Kyiv «Prosvita», Ivan Schytkivskiy, Ippolit Dyakov, Andrii Vyazlov.

УДК 821.161.2 – 3.09 «1903-1911»

Алла Калинчук

ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У РЕЦЕПЦІЇ МИКОЛИ СУМЦОВА (СТУДІЇ 1903–1911-го рр.)

У статті проаналізовано шевченкознавчі студії М. Сумцова 1903-1911 рр. На замовлення «Энциклопедического словаря» (СПб., 1890-1907, видавці Ф. А. Блокгауз та І. А. Єфрон) науковець опублікував статтю про Т. Шевченка. Вперше він представив найголовніші джерела про творчість поета і митця, відомі у кін. XIX – поч. XX ст. У ряді популяризаторських публікацій нагадав громадськості про вихід позацензурного «Кобзаря» (СПб., 1907) за ред В. Доманицького, наголосив, що у виданні представлено раніше заборонені твори, добуті з охоронного відділу; акцентував на науковому вивченні доробку поета, сформулював програму дослідження постаті Т. Шевченка, закликав гідно його вшановувати.

Ключові слова: руїна, відродження, цензура, мотиви, образ кобзаря, тематика, завдання, позацензурні видання, повне видання творів, вшанування.

Шевченківська тема залишається однією з провідних в українському літературознавстві. У 1880-і рр. вона привернула увагу Миколи Сумцова – відомого українського етнографа, фольклориста, літературознавця, педагога, громадського діяча, академіка ВУАН (1919). Незважаючи на те, що у «Шевченківській енциклопедії» було представлено статтю про шевченкознавчий доробок Сумцова [2], однак формат видання не дав змоги всебічно вивчити й адекватно окреслити значення його праць про творчість поета, що переважно виходили на сторінках газ. «Южный край» у 1903-1911 рр. Статтю написано у межах реалізації завдань планової теми відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – «Рецепція творчості Шевченка: літературознавчий аспект».

Дескрипцію деяких аспектів досліджень Сумцовим творчості Т. Шевченка розглянуто в монографії І. Шишова [19], публікаціях О. Павлової [3] й І. Михайлина [2]. У запропонованій статті проаналізуємо шевченкознавчі дослідження М. Сумцова 1903-1911 рр.

Метою статті є намагання автора довести, що нині вивчення шевченкозначих студій М. Сумцова 1903-1911 рр. є важливим етапом у процесі становлення української літературно-наукової критики на початку XX ст.

Україною вчений зацікавився у другій половині XIX ст., у період, коли почалося її національне відродження. У час великої руїни культури він виявив інтерес до